

Danske marknavnes alder. Onomastisk datering

Af Bent Jørgensen

Først nogle generelle bemærkninger om det indhold, titlen stiller i udsigt.

Ved marknavne forstås i det følgende alene navne på den dyrkede jord. At det er nødvendigt at gøre opmærksom på dette forhold skyldes, at det endnu i dansk sammenhæng er almindeligt at finde termen marknavn anvendt om, hvad der nu i stigende grad og også i det følgende betegnes naturnavne. Heller ikke denne term er i sin nuværende anvendelse ubetinget heldig, idet den både i almindelighed og også i det følgende alene er negativt defineret som omfattende ikke-bebyggelsesnavne og altså også omfatter en lang række navne på kulturskabte, kunstige indretninger i og af landskabet. En teoretisk forbedring er det at betegne navne på fænomener som broer, kanaler, veje o.s.v. som artefaktnavne, men i praksis rejser det en række nye afgrænsningsproblemer, og nogen nærmere afklaringen heraf vil ikke blive søgt i det følgende. Selv om naturnavne hermed ikke er genstand for nøjere undersøgelser nedenfor må jeg dog straks gøre opmærksom på, at de ofte vil blive nævnt og indgår i diverse argumentationer, fordi de meget hyppigt indgår som led i marknavne eller ligefrem sekundært anvendes som sådanne.

Med datering menes helt enkelt (forsøg på) at nå frem til en relativ eller absolut forankring i tid af de enkelte navnes tilblivelse. Derimod kræver »onomastisk datering« en nærmere præsentation. Selve fremmedordet kan ikke skjule, at mistanke om cirkulære slutninger er på sin plads. Men så længe det der forudsættes oplyst ikke selv indgår som forudsætninger i argumentationen, er der intet ukorrekt i at inddrage den enkelte disciplins egen resultater i det videre arbejde in-

den for denne. Dette er da også inden for navneforskningen sket i mangfoldige tilfælde. Jeg behøver blot henvise til, hvorledes den sikre tolkning af en del af samtlige med et bestemt efterled forefundne navne, kan føre til et begrundet valg af forledstolkning i den resterende navnemængde med det pågældende efterled. Eller i al fald til en begrundet prioritering af teoretiske tolkningsmuligheder, se f.eks. afsnittet Navnetypologi i Vibeke Christensen (Dalberg) og John Kousgård Sørensen, Stednavneforskning 1 (Kbh. 1972).

Den tætte forbindelse mellem tolkning/typologisering og (relativ) datering har naturligvis i mange tilfælde medført en tilsvarende sammenkædning af onomastisk tilvejebragte argumenter, men det er dog alligevel næppe overdrevet at hævde, at det først og fremmest er med henblik på tolkningen (d.v.s. ledidentifikationen) onomastiske argumenter har været fremført.

Der er derfor både gamle og nye momenter i det jeg i det følgende forstår ved onomastisk datering. Om indplaceringen af denne dateringsform (om man vil: dateringsmetode) i forhold til andre dateringsmåder, således som disse er opregnet i Stednavneforskning 1, bl.a. dette, at da navneforskningen (onomastikken) er en sproglig disciplin, vil de dateringsforsøg, der grunder sig på dens resultater, følgelig også være at henregne til den sproglige datering, og som det vil ses lægge sig op ad de dateringsindgange, som Dalberg og Kousgård Sørensen kalder Orddannelses-historisk datering og Ordhistorisk datering.

De danske marknavne er i større, tilnærmelsesvis vel udtømmende mængde først overleveret i de såkaldt markbøger fra 1681-83 og derefter i udskiftningssager, ikke mindst

Bent Jørgensen, f. 1944, universitetslektor, dr.phil, Institut for Navneforskning, Kbh. Univ.

kort, fra tiden omkring 1800. Danske er endvidere den overvældende mængde af marknavne som forekommer i de gejstlige godsfortegnelser fra Lund stift i 1500-tallet, Paltebogen ca. 1515 og Landebogen ca. 1569. Marknavne forekommer dog også spredt i ældre kilder, og det er med udgangspunkt i disse, man med rimelighed kan opstille en terminus post quem for, hvornår marknavne i den forstand vi kender dem i fra 1500- og 1600-talskilderne er til stede. Når der under 19. april 1254 i Sorø gavebog (ca. 1440) omtales bl.a. Aghihøws agher i Dampswang og Ørnebergs agher i Siøwang i en sjællandsk landsby, svarer dette fuldstændigt til hvad man finder i de skånske kilder fra 1500-tallet og de tilsvarende, dog langt mindre omfattende, fra det nuværende Danmark (specielt Lolland-Falster og Sjælland). Og dette uanset hvilket landskifte der måtte foreligge. Det vil dog være forhastet af en enkelt omtale bindende at slutte sig til, at selve det fra eftermiddelalderen kendte marknavnesystem er etableret så tidligt. Men når vi fra 1300-tallet i den ene ende af landet har de af Hald 1948¹ fremdragne sønderjyske marknavnesystemer, specielt ved Ribe og fra den anden det skånske brev fra 1325–34 (Dipl. Dan. 2 IX 239), hvor en række marknavne i Onsjö herred eller omegn nævnes, har vi grund til at formode, at marknavnesystemer er under almindelig etablering. Dette er da også formentlig Halds anskuelse, og det modsiges heller ikke af Kousgård Sørensens mere generelle, sproghistoriske synspunkter på marknavnematerialet i Namn och bygd 1962. Heller ikke hvad der i det følgende skal fremdrages modsiger den antagelse, at – lad os foreløbig sige i 1300-tallet – var eller blev hovedmængden af danske marknavne dannet. Kun den talmæssigt ringe og strukturelt egenartede type imperativnavne er med sikkerhed yngre (Inge Wohler i Ti Afhandlinger, Kbh. 1960). Om det på den anden side er forsvarligt ud fra vikingetidige Danelags-marknavne at hævde mere end netop hvad den forsigtige Hald gør: at vore marknavne *kan* være så gamle, turde

være et spørgsmål. Det må også i den forbindelse fremhæves, at Halds ærinde (og senere Chr. Lisses i Ti Afhandlinger, Kbh. 1960) er spørgsmålet om den mulige/sandsynlige tradition eller kontinuitet i marknavnestoffet, og så længe der ikke tilsættes tidsangivelse, vil vore marknavnes alder være = vore marknavnes mulige minimale alder og dermed noget ganske andet end vore marknavnes (f.eks. onomastiske) *datering*. Selv om Halds materiale og genstand er marknavne, bliver hans artikel netop derfor ikke noget eksempel på onomastisk datering, derimod på en på analogi bygget opvisning af nogle muligheder.

Den onomastiske datering henter sit materiale fra alle former for viden indhøstet om såvel personnavne som stednavne, og socioonomastiske synspunkter vil blive inddraget al den stund navnes, navnetypers og de navnebærende enheders (denotatas) indbyrdes samspil tillægges betydelig vægt.

Inddragelsen af personnavne og deres kendte udbredelse i tid og rum er, anvendt på det marknavnestof som i forledet indeholder personnavne, en væsentlig kilde til indkredsning af vore marknavnes alder.

Jeg har gennemgået alle marknavne med mulige, rimeligt sikre personnavne i forledet fra markbøgerne (MB) for Sjælland (med tilhørende mindre øer), Lolland og Falster og fra landebogen (Lb) for Skånes vedkommende. Af kontrol- og sammenligningshensyn er endvidere fra de samme kilder ekscerperet naturnavne indeholdende rimeligt sikre personnavne i forledet. Det store antal af ved navn kendte personer fra dansk middelalder, hvis navne er ordnet og publiceret i Danmarks gamle Personnavne, Kbh. 1936–64 (DgP), giver, da også mængden af gennemgåede marknavne er meget betydelig, en mulighed for at få en idé om, hvorvidt vore marknavne set under ét er f.eks. samtidige med denne overlevering. Det må nemlig uden videre antages, at jo flere bærere et personnavn kan opvise, desto hyppigere vil det indgå som forled i et marknavn og vice versa. Manglende overensstemmelse må – da undersøgel-

1. Kr. Hald Vore Marknavnes Alder, i Namn och bygd, Uppsala 1948.

sen er anlagt kvantitativt – følgelig tolkes som kronologisk uoverensstemmelse (∴ manglende samtidighed), eller hvad jeg også må berøre: at tolkningen af forleddet som personnavn er mindre sandsynlig.

Forinden jeg overgår til en nærmere eksemplifikation må nogle anmærkninger fremføres.

Når der søges tilvejebragt et materiale på grundlag af så mange marknavne som jeg har gennemgået – og det kun i én kilde – kan det ikke undgås, at relevante navne ikke kommer med. Enten ved simpel forbigåelse eller fordi de i netop den pågældende kilde (Lb eller MB) har en mindre gennemskuelig form, og omvendt vil af samme sidste grund navne kunne være medtaget, som ved et detailstudium vil vise sig at være uvedkommende. Den store mængde gennemgående navne skulle dog sikre mod systematiske fejl i denne henseende.

Dernæst må det fremføres, at undersøgelsens generelle værdi står og falder med, om marknavne, hvis forled er personnavne, aldersmæssigt er typiske for marknavnene som helhed. På forhånd kunne det jo formodes, at netop brugen af individualmarkering gjorde denne type navne ukarakteristiske. For at undgå de oplagte farer, der ligger heri, har jeg valgt at særmærke navne, hvis denotatum udtrykkelig eller formodentlig er individuelt ejet (benyttet), og hvis efterled typisk hører sammen med et sådant forhold, nemlig i den ene ende af bymarken -toft og i den anden

-eng, -made o.l. Tilbage bliver navne på åse, der i de gennemgåede kilder øjensynlig ikke adskiller sig fra normalen. Det vil i al væsentlighed sige navne, hvis efterled er ager, stykke, spjæld, humpe, stump, skifte, snabe, røjle, sløje samt – men mere tvivlsomt, da der kan foreligge individuelt brugsforhold – have, løkke. Problematisk er endvidere ås, der som marknavneefterled ikke er ældre end ca. 1500, men som på den anden side i de ekscerperede marknavnekilder frit kan alternere med efterledet ager.²

Med udgangspunkt i materialet i Danmarks gamle Personnavne skal vi først beskæftige os med den enkle aldersinddeling, som hedder: yngre end, samtidig med eller ældre end det gammeldanske personnavne-corporus.

Yngre end den (centrale) gammeldanske periode er de sent indkomne kristne personnavne Rasmus og Søren, det første senest. DgPs første bønder med navnet optræder omkring 1490 men navnet oplever en eksplosiv vækst i 1500-tallet. Registret til Lb optager lige så mange Rasmus som f.eks. Poul eller Mikkell. Dragsholm lens jb 1591 har Rasmus som det niende hyppigste navn.³

Som marknavneforled er Rasmus noteret én gang, i Manderup (Slangerup s., Lyng-Frederiksborg h.) i Nordsjælland. Der er overhovedet ikke noteret naturnavne med Rasmus⁴ som forled.

Søren (Severinus) er som nævnt noget

2. Forklaringen herpå er den enkle, at hver ås (i Jylland: fald) består af et vist antal agre. Man kan ikke af efterledet ager's grammatiske form slutte sig til underopdeling/ikke-underopdeling af den enkelt ås, idet formen -ager/-ageren normalt kan konstateres at betegne almindeligt underopdelte åse.
3. Opgørelsen af personnavne i Dragsholm lens jb 1591 (og Varberg lens jb 1591) skyldes cand.phil. Per Raslow (i utrykt arbejde). Rasmus er det eneste af de ti hyppigste mandnavne, der ikke optræder blandt de ti hyppigste patronymer. Et vidnesbyrd om navnets opstigen. Jfr. desuden generelt Thelma Jexlev i Festskrift til Kristian Hald. Kbh. 1974 p. 57ff.
4. Her som ved de øvrige omtalte personnavne omfatter min opslagsform også diverse variantformer. Undtagen alene visse navne hvor der foreligger en tydeligt fra opslagsnavnet adskilt indlåns-/udviklingsform som f.eks. Jon-Jens (Jøns m.v.) ctr. Hans og Niels (Nikolaus) ctr. Klaus. Med hensyn til Rasmus omfattes herunder også Erasmus, derimod ikke Asmus, hvorfra der dog kan bortses i det behandlede område. Om forholdet mellem Asmus og Rasmus, se Peter Jørgensen i Festskrift til Christen Møller 1956. Den dér givne forklaring af udviklingen af formerne som forskellige subtraktionsdannelser fra præstetiltaleformen *Hr. Erasmus er udspikeret men lader sig næppe opretholde. Snarest beror formen Rasmus på samme trykudvikling som i de indlånte ord erindre, erobre, hvor det forlydende tryksvage e- dog ikke er faldet bort. Sikkert fordi disse ord fortrinsvis tilhørte skriftsproget. Når sønderjysk/nedertysk får formen Asmus må det skyldes, at præfikset er- i middelnedertysk er bevaret i levende brug, således at der for f.eks. de to nævnte i dansk indlånte verber foreligger nedertyske par som: inneren ctr. erinneren og overen ctr. eroveren.

ældre end Rasmus. DgP's første bønder er fra begyndelsen af 1400-tallet og hyppigheden tager meget rask til; mindst udpræget dog øst for Øresund. I Dragsholm len er fornavnet i 1591 på en 10. plads, patronymet på en 9. plads. I Herlufsholm frie skoles regnskab 1585–86 (udg. af Merete Dahlerup, Kbh. 1975) er Søren af samme frekvens som f.eks. Mads, Mogens og Morten og lidt sjældnere end f.eks. Rasmus.

Blandt de egentlig marknavne er ingen forefundet med forleddet Søren, og blandt naturnavnene som helhed er kun noteret et enkelt, Sørensholm i Tølløse s.⁵

Udover Rasmus og Søren indlånes ikke siden den gammeldanske periode personnavne, som opnår en blot rimelig spredning i den almindelige danske befolkning inden den tid, hvor de her benyttede mark- og naturnavne stammer fra. Om navnet Frands, se nedenfor.

Fra selve den gammeldanske periode betraget som helhed stammer groft sagt to typer personnavne, nemlig 1) kristne navne og 2) indlånte, i al væsentlig grad tyske navne. De kristne personnavnes indlånstid er naturligvis i princippet sammenfaldende med kristendommens indførelse, men det er klart, at det er deres udbredelsesgrad blandt bondebefolkningen, som er afgørende for, i hvilken udstrækning de kan forventes at optræde som forled i mark- og naturnavne.

Bønders navne i større, samlede mængder hører til sjældenhederne i de danske middelalderkilder. Faktisk skal man helt frem til de utrykte Abbed Jeps regnskaber fra Herlufsholm fra 1467–81 før en bestemt egns (et bestemt gods') almindelige bønder kendes ved navn, og da er det for sent. Fra Roskildebispens Jordebog (ca. 1370) kan dog samles navne på 68 bønder fra Møn, hvoraf 48 har

kristne navne, 12 har gamle hjemlig navne og 8 andre, indlånte navne,⁶ hvilket giver en fordeling på ca. 71%, 17% hhv. 12%. Disse tal kan sammenlignes med fordelingen i den danske uradel på samme tid, der viser ca. 87% kristne navne ctr. 13% gamle nordiske, fordelt på 41 bærere.⁷

På grund af de beskedne absolutte tal og trods den markante procentuelle forskel tør forskellen dog ikke anses for signifikant, idet den danske uradels andel kristne personnavne netop topper i den pågældende 25-års periode. I de otte 25-års perioder mellem 1251 og 1450, Vibeke Wegener har optællinger fra, er de pågældende procentsatser: 78, 77, 75, 79, 87, 72, 84, 78, en stabil talrække kun svagt over Møn-tallet, om hvis typiskhed intet kan siges.

Søges linien trukket bagud er de eneste mængdemæssige sammenligningsmuligheder Falsterlisten (ca. 1250) og Broderlisten (snarest ca. 1180), begge i håndskriftet Valdemars Jordebog og begge uden udtrykkeligt at nævne det indeholdende udelukkende navne på personer, hvis standsmæssige indplacering må være på niveau med dansk uradel. Fordelingen er i Broderlisten 34% kristne navne, 66% øvrige, i Falsterlisten 45% kristne navne, 55% øvrige. I begge lister er Olaf og Knud anset for kristne trods den etymologisk set nordiske oprindelse.

Den procentuelle stigningstakt synes signifikant og må vidne om de kristne personnavnes indpas i den danske overklasse. Der er al mulig grund til at forvente en forsinket afsmitning i den danske bondestand af de kristne personnavnes udbredelse – det tyder trods alt Møn-tallet fra ca. 1370 også på, og den forsigtige konklusion må derfor være, at marknavne indeholdende kristne personnavne ikke i nogen væsentlig udstrækning

5. Holm kan ikke med sikkerhed udelukkende henføres til kategorien naturnavne, bortset fra de tilfælde hvor der foreligger egentlige, vandomflydte øer. I bymarkernes udkantområder, der ofte er vådområder, vil den saglige bestemmelse af et areals kulturgrad være vanskelig og i nærværende sammenhæng umulig at gennemføre, og i bymarkens centrale dele – og ikke nødvendigvis omgivet af våde områder – kan holm også forekomme, endda alternerende med f.eks. -ager.

6. Kr. Hald i Personnavne, II. Middelalderen, Kbh. 1974 p. 83 f.

7. Vibeke Wegener i To Studier i Danske Fornavne p. 68 f., periode V 1351–75. Navnestudier bd. 17, Kbh. 1978.

	M	A	N
Anders.....	5	(2)	6
Bent.....	11	(7)	12
David.....	5	(2)	4
Frands.....	1	(2)	2
Gregers.....	2	(2)	1
Hans.....	2	(1)	1
Ib.....	2	(1)	0
Jakob.....	0		2
Jeppe.....	4	(1)	3
Jens.....	5	(3)	7
Jon.....	8	(4)	13
Josef.....	0		1
Klaus.....	4	(2)	13
Klemens.....	9	(8)	10
Lars.....	7	(2)	7
Lucius.....	2	(2)	1
Mads.....	6	(1)	1
Mikkel.....	4	(4)	13
Mogens.....	7	(2)	8
Morten.....	4	(2)	25
Mourids.....	5	(3)	2
Niels.....	1	(1)	6
Olaf.....	14	(8)	19
Peder.....	9	(6)	35
Poul.....	6	(2)	11
Vilhelm.....	2	(0)	0

M = marknavne A = heraf med ikkeindividualiserende efterled (ager o.s.v., se ovenfor) N = naturnavne.

turde gå bag om 1200-tallet. Jfr. at af 16 bondenavne (incl. patronymer) i vidnefortegnelsen til de såkaldt Termini Balluncslef (1202–41) er de 14 af sikker nordisk oprindelse, 1 Benedict, sikkert kristent mens det sidste, Iordan, ikke med sikkerhed kan placeres.

Hvordan er så de centrale middelalderlige indlånte kristne navne repræsenteret i det eftermiddelalderlige mark- og naturnavnemateriale? Af ovenstående oversigt fremgår fordelingen af de eksciperede navne.

Det fremgår for det første klart, at anvendelsen af personnavneforled er yderst beskeden i forhold til det samlede antal mark- og naturnavne.⁸ Det vil derfor være betænkeligt at

hæfte sig i al for voldsom grad ved mindre udsving, men en række af talstørrelserne må dog nødvendigvis kommenteres. Generelt er der grund til at minde om, at den omstændighed, at de forekommende personnavne findes i middelalderen ikke på nogen måde er ensbetydende med, at mark- og naturnavnene er tilsvarende gamle. Noget i den retning kan vi først udtale os om, når vi når til de personnavne, hvis brug aftager og ophører.

Vi konstaterer imidlertid trods alt ud fra skemaet, at de personnavne, som både i middelalderen og senere dominerer, er pænt repræsenteret.

Peder – igennem århundreder det suverænt mest almindelige mandnavn – har en dertil svarende repræsentation. Det indgår i et stort antal marknavne (35), hvoraf dog de 20 er af typerne -kær, -holm, -mose, -made- -vrå og altså tilhører det sekundære agrarressourceområde.

Det ligeledes siden middelalderen højfrekvente mandnavn Niels har derimod en højst påfaldende repræsentation,⁹ også når der tages hensyn til dets gennem tysk indkomne udviklingsform Klaus. Isoleret betragtet ville man fristes til at hævde, at den beskedne repræsentation i mark- og naturnavne netop skyldtes personnavnets store udbredelse og dermed manglende evne til at individualiseres. Men en sådan hypotese afkræftes af de øvrige personnavnes rimelig hyppighedskorrelation med forekomst i mark- og naturnavne. Helt galt bliver det, når man betragter forekomsten af navne sammensat med Klaus. Her fristes man ligefrem til at formode en systematisk betinget tolkningsfejl, nemlig som enten mandsn. glða. Klakk eller subst. glða. klakk. Om disse muligheder må siges, at personnavnet Klakk om overhovedet alene er repræsenteret på én vestskånsk runesten fra vikingetiden (Dagstorp DR 325). Det indgår dog efter almindelig opfattelse i to skånske Klagstorp, et nordjysk Klastrup, herregårdsnavnet Clausholm og Klavsebølle på Langeland.

8. Løseligt opgjort indeholder de sjællandske markbøger ca. 110.000 forskellige marknavne.

9. Der foreligger ikke appellative forvekslingsmuligheder med navnet Niels.

Problemet sætter os i den klassiske navneforskersituation: valg- eller prioriteringssituationen. Foretrækkes appellativforklaringen kan man hæfte sig ved, at formen Klak-, Klakke- faktisk forekommer i sjællandske mark- og naturnavne men ikke så hyppigt som den trods alt mindre almindelige genitiviske sammensætningsform burde betinge. Endvidere at ordet som det topografiske arts-element det må være er næsten urepræsenteret. Dette sidste kunne dog skyldes særlige forhold ved selve navnedannelsessystematikken.¹⁰

Om personnavnet Klakk må det fremhæves, at det ikke indgår i sjællandske bebyggelsesnavne. Dets eventuelle tilstedeværelse på Sjælland kan med andre ord ikke verificeres. Tilnavnet der vel som personnavnet er identisk med appellativet kendes kun fra vikingekongen Harald Klak.

Substantivet Klakk indgår altså med sikkerhed i ikke-s-komponeret form i sjællandske mark- og naturnavne, og det er derfor et åbent spørgsmål, om ikke netop denne omstændighed gør det mindre rimeligt at regne med, at en eventuel genitivisk sammensæt-

ningsform får udviklingsformen -aks >-aws, der er forudsætning for i det hele taget at regne med det pågældende appellativ. Dels er der nemlig ikke påtruffet -ajs- former i det vest- og sydvestsjællandske område, hvor -aks har denne udvikling, og hvorfra der også er /-aws/-former af nærværende forled, dels er der i -aws- området i al fald mindst et navn Klachs Aaßen (Døjringe, Munke Bjergby s., Alsted h.), dels endelig turde det være problematisk, i hvor høj grad forbindelsen -aks overhovedet ændres. Det er i al fald påfaldende, at det almindelige sjællandske mandsnavn Sakse ikke bærer synderlig præg af ændring.¹¹

Alt taget i betragtning må den rimeligste tolkning af navnene være, at forleddet er mandsn. Klaus. Og at det i al almindelighed er blevet opfattet således af markbøgenes skrivere – og det kan naturligvis være sekundært – fremgår af de tydeliggørende genitivsformer -se og -ses/-sis og af de mange skriveformer Kl-, der trods ortografiens bredde ikke er normalgengivelsen af Kl-.¹²

Den første sjællandske bonde under navnet Klaus er Niels Clawelsen 5/1 1505, og i over-

-
10. Fra markbøgerne har jeg alene noteret »Paa Klacken« i Hårslev s., Vester Flakkebjerg h., flere kan dog forekomme. Påfaldende unge og derfor mindre relevante for nærværende diskussion er derimod Børreklak på Orø (først dette årh., MB: Børre Høu) og Klacken (1892: Klagen), huse i Sædder sogn, Bjæverskov h.
11. Det samme gælder det langt op i tiden dog ufolkelige mandsn. Aksel (glda. Absalon, Absolon). Aage Hansens forklaring af ændringen -bs- til -ks- som betinget af »indordning i det hjemlige fonologiske system« (Den lydlig udvikling i dansk, II konsonantismen, Kbh. 1971 p. 184) er derfor langt at foretrække frem for Brøndum-Nielsens dialektale lydudvikling (Gammeldansk Grammatik II 181 f.).
12. Klaus-materialet:
Lb I 346 Hammar s:n, Skytts h:d: Klaussis tofft
MB 1682 Tolsager, Asnæs s., Ods h: Klausse Tofter, Clause Tofter
MB 1682 Harrestrup, Herstedøster s., Smørum h.: Claus Agre
MB 1682 Kappelgårde, Kildebrønde s., Tune h.: Claus Agre
MB 1682 Asminderød s. og by, Lyng-Kronborg h.: Clausze Bache Agre
MB 1682 Kirke Helsing s. og by, Løve h.: Claus Biersz Aas
MB 1682 Sønderby, Selsø s., Horns h.: Clausebechs Ager Aas
MB 1682 Bårse s., by og h.: Clausis Eg
MB 1682 Kyringe, Tåstrup s., Merløse h.: Claußis Holm
MB 1682 Kornerup s. og by, Sømme h.: Store Clausholm
MB 1682 Manderup, Slangstrup s., Lyng-Fr.-borg h.: Clauszes Holm Agre
MB 1682 Ollerup, Sorterup s., Slagelse h.: Klaus Hollm
MB 1682 Snekelstrup, Spjellerup s., Fakse h.: Claus Houdet
MB 1682 Teglstrup + Horserød, Tikøb s., Lyng-Kr. h.: Klaussis Moesse
MB 1682 Stenbæksholm, Fodby s., Ø. Flakkebjerg h.: Clauß stiberg Aaß
MB 1682 Himlinge s. og by, Bjæverskov h.: Clausis Tyche Aas
MB 1682 Olstrup, Ulse s., Fakse h.: Clausses Tyche

ensstemmelse hermed må de pågældende mark- og naturnavne dateres. Da der ikke finder nogen sammenblanding af Niels og Klaus sted, men nok af Klaus og i latinsk sammenhæng Nicolaus, løser Klaus-navnene ikke problemet omkring den lave Niels-repræsentation, og Klaus-navnene må først og fremmest ses som et eksempel på indlånte tyske navnes udbredelse.

Skemaets øvrige talangivelser giver derudover væsentligst anledning til den generelle konstatering, at der er et rimeligt samsvar mellem forekomsten af indlånte kristne og kristificerede (Olaf, Vilhelm) navne i middelalderens landbefolkning og forekomsten heraf som forled i mark- og naturnavne. Og tit således at ret sent opstigende navne har en mere spinkel forekomst; f.eks. Frands (Franciscus af Assisi, død 1226) med første kendte, sikre danske bærer af navnet nævnt 1429.

Allerede længe har det spørgsmål brændt sig på, hvordan forholdet til de med kristne indlånte navne forsynede bebyggelsesnavne skal bedømmes. Kr. Hald (Vore Stednavne 2 1965, p. 128) opfører seks Nielstrup, 13 Pederstrup, 6 Povlstrup, 6 Tømmestrup/Tammestrup, 3 Bendstrup, 2 Mikkelsestrup fra det nuværende Danmark. Fra Skåne er efter Falkmann¹³ optalt 1 Nielstorp, 16 Perstorp, 5 Pålstorp og 1 Benstorp.

De trods alt ringe antal af både mark- og naturnavne på den ene og bebyggelsesnavne på den anden side med de samme kristne personnavne gør en direkte antalssammenligning for usikker. Selv den sikre føring for personnavnet Peder i begge kategorier betinger ikke nødvendigvis, at der foreligger samtidighed.

Derimod må repræsentation ctr. ikke-repræsentation være signifikant. Det kan ikke undre, at der ikke forekommer torpnavne sammensat med de sent bevidnede Frands, Søren og Rasmus. Men når centrale navne som Gregers, Lars, Mads og Mourids ikke optræder i torp-navne, er velrepræsenterede i de middelalderlige belægsserier og også i de

gennemgåede mark- og naturnavne, må det betyde, at der er en aldersforskel, og at de mark- og naturnavne, der indeholder disse navne, kan være så gamle som fra 1200-tallet men heller ikke meget ældre.

Hvis der var samtidighed eller blot mulighed derfor måtte det også på forhånd anses for sandsynligt, at de kristne personnavne, der er fælles for torp-navnene på den ene side og mark- og naturnavnene på den anden, af og til måtte optræde sammen inden for det pågældende ejerlav.

Det er imidlertid ikke noteret. Det eneste sammenfald af denne art er Luszes Agre i bymarken til den nordsjællandske landsby Ludserød, nu Høvelte i Blovstrød sogn.¹⁴

Også de i middelalderen fra tysk indkomne personnavne og -former af kristne navne kan belyse mark- og naturnavnenes kronologi selv om talmaterialet nu bliver til det yderste beskedent.

Sådanne navnes indpas i den dansk uradel kan aflæses af Vibeke Wegeners opstillinger p. 63 ff., der viser:

Bertel	1 bærer	1426-50
Folmer	1 bærer	1376-1400
Hartvig	1 bærer	1426-50
Hennike	1 bærer	1276-1300
Henrik	1 bærer	1376-1400, 1 1401-25
samt		
Hans	2 bærere	1426-50
Klaus	1 bærer	1376-1400, 1 1401-25.

Naturligvis er den danske uradel ikke enekolportør af disse indlånte navne, men der er alligevel en påfaldende overensstemmelse, når vi ser på de lige så beskedne antal forekomster i mark- og naturnavne.

Heraf forekommer ganske karakteristisk begge Albrekt-eksemplerne på Lolland og af Reimar-eksemplerne de 2 på Lolland, det sidste i Nordsjælland.

Klaus er der allerede redegjort for ovenfor. Hans derimod har haft et andet udviklingsforløb. Det lader sig igennem hele middelalderen ikke på samme måde adskille fra Io-

13. Axel Falkman, Ortnamnen i Skåne, Lund 1877.

14. 8/5 1266 (ca. 1440) Luserøth, 2/2 1340 Lusæruth, 22/7 1346 Luceruth. Forleddet er antagelig mandsn. Lucius.

	M	A	N
Albrekt	1	(1)	1
Bertel.	4	(3)	3
Folmer.	0		1
Hennike	1	(1)	1
Henrik.	0		2
Reimar	0		3

Om M, A og N, se ovenfor.

hannes, Jens som Klaus fra Nicolaus, Niels, og da dets selvstændige blomstringstid satte ind i 1500-tallet,¹⁵ formåede det kun at afsætte sig i tre mark- og naturnavne.

Hvis man alene skulle slutte på grundlag af Klaus og Hans, ville den generelle aldersbestemmelse pege mod 1400-tallet. Så ugunstigt er vi dog ikke stillet, idet først forekomsten af gamle nordiske navne skal omtales.

Generelt må da bemærkes, at de gamle nordiske personnavne som er forefundet i mark- og naturnavne også kendes i egentlig brug i middelalderen. En iagttagelse der må tillægges en vis vægt, når der sammenlignes med 1: navnebestanden i de vikingetidige og tidligt middelalderlige runeindskrifter (Danmarks Runeindskrifter sp. 904 ff.), 2: navnebestanden i torpnavnene og 3: navnebestanden i de middelalderligt overleverede bolnavne, se ndf.

For et par personnavnes vedkommende kan der endvidere gøres den iagttagelse, at de findes repræsenteret i naturnavne, ikke i marknavne. Det gælder udpræget navnet Atti, der bortset fra Skåne forsvinder med 1400-tallet. Det er noteret i 25 forskellige naturnavne på Sjælland og Lolland-Falster. Abbi el. Api der (højst) forekommer en halv

snes gange i middelalderen er noteret i otte naturnavne, men ikke i marknavne. Ebbe der normalt anses for en udviklingsform af ovennævnte Abbi er derimod særdeles vel repræsenteret i både mark- og naturnavne.

Dernæst vil det være rimeligt at minde om, at man også ad anden vej kan nærme sig en datering af mark- og naturnavnene, nemlig ved at iagttage -s-genitivens indtrængen. Denne rammer først de stærkt bøjede stammer, lidt senere de svagt bøjede; altsammen rundeligt dateret til 1200-tallet.¹⁶

Uden at gå i detaljer skal det nævnes, at også i mark- og naturnavne brydes nyt og gammelt, uden at der deraf viser sig noget klart mønster. Mandsnavnet Asmund optræder således uden -s- i forbindelse med toft (2 g.), ager, land, kær, holm (2 g.), mose, høj, bjerg, grav, tved og dysse, med -s to gange foran efterledet ås, der som tidligere nævnt er ungt som marknavneefterled men ofte kan have erstattet ager.¹⁷ Esben har -s- i sammensætning med toft, ager (2 g.), stykke, holm, kuld, men -e-/O + høj og bakke. Torben har -s- foran toft (3 g.), ager, holm, tykke, men -e-/O foran toft, kær og have.

Den generelle bøjningshistoriske bedømmelse af mark- og naturnavnene medfører altså ikke anden dateringsmæssig konsekvens end konstateringen af, at der forekommer marknavne både med ældre og yngre sammensætningsform.

Den onomastiske datering af marknavne behøver ikke lade sig nøje med at undersøge personnavnes forekomst og fordeling i forledet. Til metoden hører også inddragelse af anden systematiseret onomastisk viden.

Det er velkendt, at et meget betydeligt antal naturnavne er blevet navne på bebyggel-

- Alfred Thomsen, *Et Bidrag til dansk Navneskiks Historie*, Danske Studier 1926 p. 135 ff. anfører for perioden 1535–50 Hans som det Sjette almindeligste bondenavn på Sjælland, det 10. almindeligste i Skåne og på Fyn det mest almindelige.
- Således Stednavneforskning 1 p. 173 og Brøndum-Nielsen *Gammeldansk Grammatik IV* passim, der dog registrerer betydeligt senere -s-løse former af an- og navnlig -ön-stammerne. Overhovedet må man, hvis man aksiomatisk hævder, at personnavne sammensættes genitivisk (∴ possessivisk), acceptere den -s-løse genitivs eksistens frem til vor tid i navne, der typologisk om end ikke sproghistorisk er an- og navnlig -ön-stammer (Agnetevej) eller også acceptere at skulle regne med stammekomposition.
- Hvor kompositionsfugen ikke er udfyldt med -e- kan der enten foreligge synkope eller evt. et dog svagt repræsenteret endelsesløst overgangsstadium; jfr. *Gammeldansk Grammatik III* §461.4.

ser. Denne bevægelse spiller naturligvis en overordentlig vigtig rolle, når man onomastisk vil indkredse dateringen af *naturnavne*. For *marknavnedateringen*s vedkommende kunne alene bebyggelsesnavne på *-ager* og evt. *-mark* have interesse. Mark er dog som bekendt gennem flere stadier udviklet fra betydningen »mærke, markering« og får først i middelalderen en betydning i den agrare nomenklatur og da som overordnet inddelingsform angivende de to, tre eller fire enheder, den enkelte bys bymark var opdelt i.

Ager hvis oprindelige betydning »drift, overdrev, græsgang« af Kr. Hald antages at indgå i i hvert fald gamle naturnavne som Agerø og Agernæs forekommer som efterled i et mindre antal middelalderligt kendte bebyggelsesnavne. Først og fremmest i Jylland, men dog også i Stadager (Falster), Opager (Lollands S. h.), Sandager (Musse h.), Kastager (Loll. N. h.), Ladager (Ramsø h.), Osager (Volborg h.), Haldager (Vester Flakkebjerg h.), Rolsager (Ods h.), Nørager (Løve h.), Højsager (Lyng-Kronborg herred, Frederiksborg amt), Uppåkra (Bara h.), Harrie (Harjagers h.). Der er intet i disse navne, som typologisk adskiller dem fra de talrige primære marknavne på *ager*, og det kan derfor ikke på formelle kriterier udelukkes, at en række marknavne på *-ager* er jævngamle med de nævnte (sekundære) bebyggelsesnavne, hvoraf Uppåkra i Skåne nævnes allerede i 1085. Man undgår imidlertid ikke at overveje, hvorledes landsbyer får navne som de ovennævnte, hvis de indeholder ordet *ager* i den snævrere, agrariske betydning. Der er mange gode paralleller til, at navne med et mere begrænset denotatum sekundært får tillagt/tiltager sig et større denotatum, hvoraf det oprindelige da kun udgør en del. Øen Amagers navn ender således egentlig på *-hage* og har oprindelig blot betegnet den nuværende sydpunkt, Aflandshage. Men mere alment må naturligvis først og fremmest nævnes netop de ovennævnte tilfælde af naturnavne sekundært brugt om landsby/ejerlav. Hvor talen er om navnene på *-ager* – forudsat i betydningen »mark, agerjord« – kan denne udvikling dog kun antages, hvis man samtidig regner med navneskifte, fordi bebyggelsen

må forudsættes som grundlag for indtagelsen af opdyrket jord. Eller man må anse bebyggelsen med *-ager*-navnet for anlagt på en anden bys opdyrkede jord. Da navneskifte af flere grunde sandsynligvis er et meget sjældent fænomen, og da den anden mulighed har den bebyggelseshistoriske rimelighed for sig, turde den være at foretrække. Et direkte navnemæssigt vidnesbyrd herom kunne foreligge i navnet Osager, der er naboby til sognebyen Osted. Men hvis Osted (1370–80 Ostadhæ) er tolket korrekt som bebyggelsesstedet ved osen (ø: munden, nemlig af Lavringe Å i Lavringemose) kan Osager ikke have været noget marknavn i gængs forstand inden for det forudsatte Stor-Ostedes bymark, idet Osager ejerlav ikke støder op til den pågældende åmunding og iøvrigt heller ikke til andre. For at opretholde forbindelsen mellem Osager og Osted vil vi derfor være nødsaget til at antage, at *ager* her har en anden betydning end den i 1500- og 1600-tals kilderne kendte. Ikke nødvendigvis »græsgang«, men f.eks. »dyrket jord, mark« der er fællesgermansk. Intet ville i og for sig være mere naturligt i betragtning af, at ordet *mark* ikke har fået sin nuværende betydning før end i middelalderen. Uden at eksemplet Osager-Osted naturligvis kan binde tolkningen af de øvrige middelalderlige bebyggelsesnavne på *-ager*, må det dog konkluderes, at disse – i antal få – ikke generelt kan tages til indtægt for tilstedeværelsen af et marknavnekorpus som vi kender det fra 1500- og 1600-tallets kilder.

Er overgangen naturnavn til sekundært bebyggelsesnavn hyppig, er det til gengæld overordentlig sjældent at finde eksempler på den modsatte bevægelse, idet der i denne sammenhæng kan ses bort fra de iøvrigt ikke talstærke eksempler på opkaldelsesnavne (type: Koldingshus o.l. om markstykker).

Typologisk set kan den alene belægges ved de navne på enkelte bol, som er overleveret. De middelalderligt belagte af disse er opregnet og omtalt i Stednavne og administrationshistorie Kbh. 1980, p. 55–66. Subst. bol (latinisk oversættelse: mansus) er afledt af samme ord som verbet *bo*, der beslægtet som det er med bl.a. engelsk »(to) be« og tysk »(ich) bin«, »(du) bist« oprindeligt har haft en mere

generel, abstrakt betydning. Ordet *bol*'s betydning kan da tentativt ansættes til »opholdssted, værested« eller – mere materialistisk anskuet – »eksistensgrundlag«. De danske landsbyer inden for de områder vi her beskæftiger os med har bestået af et større eller mindre antal bol. Hvor mange oplyses somme tider i middelalderlige kilder, somme tider i efterreformatoriske præsteindberetninger, eller antallet kan evt. bestemmes ved analyse af landskifteformen i markbøgerne 1681–83. Under alle omstændigheder viser det sig, at bolet og herunder også de navngivne bol i middelalderen betegner kvotadele i bymarken for et antal (en, to, tre) gårde i byen. Bolet står således med ét ben i en gammel struktur og ét ben i en ny. I den gamle er bolet en selvstændig enhed. Hvor lidt eller meget adskilt fra nabobol er vel umuligt at afgøre, men landskabslovenes på baggrund af den senere udvikling i al fald temmelig teoretiske bestemmelser om ret for den enkelte til sær dyrkning af sin jord må betegnes som en reminiscens, der projiceret bagud før eller siden vil krydse bolet.

De navngivne bol og alle de unavngivne har været selvstændige enheder, hvilket ikke forhindrer at deres tilhørende bebyggelser, boliger i et varierende antal har ligget side om side i landsbyer.

Vi må gå ud fra, at den fysiske adskillelse, »agerbolet«, på mikroplanet har medført, at hvert bol har udgjort sit eget navnevir, uanset i hvor høj grad man rent faktisk har anvendt navne. Og har man ingen anvendt bliver de senere kendte marknavne eo ipso det yngre, men har man anvendt navne på dele af agerjorden må det forventes, at der på den af de integrerede bol opståede landsbys jord findes et antal identiske navne, for eksempel adskilt fra hinanden ved reciprokerende tilføjelser. Jo større antallet af bol i den enkelte landsby er, desto større må da sandsynligheden være for at finde sådanne identiske navne.

Jeg har gennemgået 15 tilfældige byer, hvis

boltal er på 9 eller derover: Buddinge (9), Bårse (9), Snoldelev Hastrup (9), Forlev (10), Horreby (10), Jersie (10), Nørre Vedby (10), Vålse (10), Solrød (10), Snoldelev (10), Veddelev (11), Herringløse (14), Sengeløse (14), Skibby (14), Tune (16). I disse byers bymark har jeg eftersøgt identiske primære marknavne. Først dog et par bemærkninger om sandsynligheden for i det hele taget at finde sådanne identiske marknavne.

Erfaringerne fra danske enkeltgårdsområder og fra ejerlav til meget små landsbyer bekræfter til fulde den teoretiske model for nærzonenavne, man finder i f.eks. Kurt Zilliacus' Onomastik p. 134ff.¹⁸ Navnene er til det yderste enkle og banale, og da man måtte vente at finde lignende forhold inden for de enkelte bol, må chancen for identiske navne af typen Stenagre, Sandagre, Langagre o.s.v. være stor.

Dette postulerede sammenfald inden for ejerlavet kan naturligvis tænkes ophævet gennem navneskifte, og i så fald kan eftersøgningen af identiske navne ikke føre til noget meningsfyldt resultat. Imidlertid er navnesituationen i både Skåne i 1570 og på Øerne i 1681–82 den, at et meget stort antal bymarker har identiske vicinale marknavne, der adskilles fra hinanden ved hjælp af reciprokering i typen Lille Sandagre ctr. Store Sandagre. Her er der for at bruge min egen terminologi¹⁹ tale om en B-reciprokering, hvis forudsætning inden for marknavnene må være deling af en større ås. Denne situation opviser altså ikke eksempler på den navneidentitet, som summen af det enkelte ejerlavs bol kunne formodes at afstedkomme, nemlig C-reciprokeringer, hvor de enkelte navnebærere ikke grænser op til hinanden, og den viser samtidig, at man, i al fald i 1500- og 1600-tallet, ikke har løst identitetskonflikter ved navneskifte men derimod ved reciprokering. Vi har altså god grund til at forvente et stort antal identiske navne inden for det enkelte ejerlav, hvis dets marknavne da ellers går tilbage til den bolopdelte landsby.

18. Kurt Zilliacus: Onomastik. Helsingfors 1975.

19. Bent Jørgensen: Reciprokering. Studier i indbyrdes afhængighed mellem ældre danske bebyggelsesnavne. Kbh. 1977.

I de gennemgåede landsbyer er der fundet sådanne identiske navne, men antallet er yderst beskedent.

I Snoldelev er to Kleinspjældås ikke vicinale. I Sengeløse findes to gange Langagre og to gange Digesagre. Forlev har to gange Krogeagre og to gange Holmeagre. Skibby har to gange Puttespjæld. Tune har to gange Strømsagre, men da der mangler kort herfra, kan beliggenheden ikke fastslås. Endelig har Solrød to gange Ornemen.²⁰

Disse dobbeltforekommende navne forekommer ikke hensigtsmæssige inden for det enkelte ejerlav betragtet som ét navnevir, og det spørgsmål kunne stilles, om ikke det var mere adækvat at betragte den enkelte vang som mindste navnevir. Det vil i al fald løse identitetsproblemerne, men det vil ikke nærme navnesituationen til hvad man måtte forestille sig eksisterede i bolopdelingens tid.²¹

Hvor gammel er da denne bolopdeling, som vore marknavne ikke med rimelig sandsynlighed kan hævdes at være jævngammel med?

Fra middelalderen eksisterer overleveret en række navne på enkelte bol. Som anført har jeg gennemgået dem i Stednavne og administrationshistorie, og jeg skal derfor her kun rekapitulere, hvad der kan siges om navnenes datering. Det daterer vel ikke i princippet bolene, men markerer dog mindst en samlet statusændring, og idet min på det indgåede personnavneforråd baserede datering lægges til grund, må det siges, at bolene som vi kender dem stammer fra den sene vikingetid eller tidlige middelalder. En datering som på det smukkeste stemmer overens med, hvad bebyggelseshistoriske undersøgelser i det allseneste er nået frem til.²²

Den onomastiske datering af vore marknavne peger med mange fingre mod den senere middelalder som kærnetilblivelsestidspunktet. Det stemmer også med den ordhistoriske og den bøjningshistoriske datering. Derimod tillader dateringsrammen kun i teorien at opretholde det af Kr. Hald i Namn och bygd 1948 forfægtede synspunkt, at vore marknavne kan være ligeså gamle som dem der findes i vikingetidens Danelagen-landsbyer. At visse af dem kan det, lader sig naturligvis aldrig afdisputere, men at de set under ét ikke har en så ærværdig alder må betragtes som tilstrækkeligt indiceret.

Har vi først accepteret og klargjort os den middelalderlige tilblivelsestid for vort marknavnecorpus, må vi også indstille vore forventninger til, hvad det tolkede marknavnestof kan yde af bidrag til discipliner som (kultur-)historie og arkæologi, derefter.

Marknavnenes udsagn om hedensk religion gengiver middelalderens folkereligøse forestillinger, mindelser om dysser, skibssætninger og andre oldtidslevn viser, hvad middelaldermennesket fandt eller mente sig at finde i kulturlandskabet og når marknavnene ikke bærer minder om f.eks. forsvundne -levbyer, skyldes det ikke disses utrolige eksistenskraft men den omstændighed, at hvad der måtte være forsvundet før middelalderen ikke spillede nogen rolle, med andre ord: var glemt, da marknavnene blev udmøntet.

Med disse reservationer er det navnemæssige kendskab til oldhistorien overladt til en række bebyggelsesnavne og til en sikkert ikke ubetydelige del af de egentlige naturnavne. Men marknavnene vil som corpus betragtet fortsat stå som en eminent og endnu meget jomfruelig kilde til viden om ellers ukendte sider af middelalderen og dens mennesker.

20. Der er ikke lagt vægt på rent ortografiske småforskelle eller på forskel som ås ctr. ager.

21. Selv om bolene i princippet kan hævdes at have lighed med udskiftningstidens familiebrug, der netop afskaffede marknavnesystemet, vil det være anakronistisk nødvendigt at forestille sig markerne uden navne, da bolene dels – i al fald inden højmiddelalderen – har været mildt underopdelte (2–3 brug) dels efter alt af dømmen må have haft et betydeligt folke-(slave)hold.

22. Torben Grøngaard Jeppesen: Middelalderlandsbyens opståen. Odense 1981 og Erland Porsmose: Den regulerede landsby. Odense 1981. Den nyeste behandling af bol skyldes C. A. Christensen i Historisk Tidsskrift bd. 83, Kbh. 1983 p. 1–33.